

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

Där kunskapen tättnar som moln. Essäer om litteraturen som kunskapsfält och kunskapsform, red. Claes Ahlund, Katarina Båth & Anna Möller-Sibeliuss. Litteraturvetenskap och filosofi vid Åbo Akademi. Åbo, 2021.

Föreställningen om att det föreligger en konflikt mellan dikt och filosofi är en sedan länge etablerad, om än ifrågasatt, schablon i vår idéhistoria. Redan Platon omnämner den som en gammal tanke, och den har, delvis på grund av just honom, visat sig vara oerhört seglivad. I *Staten* ges poeterna som bekant ingen plats, och han utsätter inte minst dramatiken för fräna angrepp. Emellertid finns det en märkbar motsägelse i detta Platons förkastande av bland annat teatern. Den filosofiska kritik han artikulerar är nämligen dialogisk till formen, varför den i praktiken är klädd i en dramatisk språkdräkt. Uppluckrandet av dikotomin dikt–filosofi kan således sägas ha påbörjats redan hos en av dess upphovsmän.

Frågan om litteraturens relation till filosofi är, som man kan se bara av exemplet ovan, synnerligen intrikat. Den forskare som avser att ägna sig åt denna fråga bör nog beakta litteraturens och filosofins distinkta förutsättningar, likaväl som deras ofrånkomliga beröringspunkter. Så skriver till exempel Lionel Trilling att ”when I consider the respective products of the poetic and the philosophic mind, although I see that they are by no means the same and although I can conceive that different processes, even different mental faculties, were at work to make them and to make them different, I cannot resist the impulse to put stress on their similarity and on their easy assimilation to each other” (*The Liberal Imagination*, s. 282). Trilling är inte ensam om att inta denna ståndpunkt. Det finns ett väl etablerat forskningsfält med likartade teoretiska grundvalar. Inom *philosophy and literature* – vilket är den gängse engelskspråkiga beteckningen på detta tvärvetenskapliga fält – har det producerats en uppsjö av intressanta monografier och forskningsartiklar genom åren. I linje med den akademiska disciplin- och fältformeringens praxis har det likaså, framgångsrikt och under flera decenniers tid, skapats vetenskapliga tidskrifter (till de mest kända hör *Philosophy and Literature*, som ges ut av Johns Hopkins University Press sedan 1976) och arrangerats konferenser av olika slag (ett aktuellt exempel i en svensk kontext är det symposium som anordnades av *Tidskrift för litteraturvetenskap* i februari 2023 under rubriken ”Litteratur och filosofi”).

Där kunskapen tättnar som moln. Essäer om litteraturen som kunskapsfält och kunskapsform (2021) är en nyligen utkommen svenskspråkig antologi som, om än inte helt uttalar, skriver in sig i detta fält. Den är sammanställd av Claes Ahlund, Katarina Båth och Anna Möller-Sibeliuss, och är tillkommen i ett samarbete mellan ett drygt tiotal humanister, huvudsakligen litteraturvetare och filosofer, vid Åbo Akademi. Det specifika litterära och filosofiska problemkomplex kring vilket volymen kretsar är *litteratur och kunskap*, och ambitionen, skriver redaktörerna, är att ”stimulera till vidare reflexioner om kunskapens roll i skönlitteraturen och skönlitteraturens roll för det som kallas kunskap” (s. 10). Sålunda tangerar författarna inte bara fältet *philosophy and literature*, utan de ingår också – och återigen outtalar, kanske till och med omedvetet – i vad som har kallats för en ”epistemologisk vändning” (Peter Burke) inom humanvetenskaperna, och en ”kunskapsvändning” (Helge Jordheim och David Gary Shaw) i samhället i stort. Med detta avses dels ett förnyat och fördjupat humanistiskt intresse för kunskapsbegreppet under de senaste årtiondena, vilket bland annat har resulterat i framväxten av historievetenskapliga fält som kunskapshistoria (*Wissensgeschichte, the history of knowledge*), och dels att kunskapens villkor och betydelse allmer är en samhällselig snarare än bara en akademisk angelägenhet. Kunskapsteori tycks ha lämnat de fackfilosofiska seminarierummen och funnit en plats i ett betydligt bredare intellektuellt och ofentligt sammanhang.

Ahlund, Båth och Möller-Sibeliuss bok är en bekräftelse på denna utveckling även för litteraturforskningens vidkommande. Redaktörerna ställer just kunskap – inte andra närliggande begrepp som vetenskap, lärdom eller bildning – i centrum. Det är onekligen en produktiv utgångspunkt, i och med att den inbjuder till principiella filosofiska frågor om skönlitteraturens roll och potential som kunskapsform, samtidigt som den också öppnar upp för en mångfald av tematiska, motiviska och andra mer estetiska frågeställningar. Texternas spännvidd återspeglar detta. De sammanlagt sexton bidragen bildar en sympatiskt brokig samling. Några enhetliga och gemensamma svar eftersöker redaktörerna och författarna inte; som undertiteln antyder rör det sig om ett ymnigt urval av prövande essäer snarare än strömlinjeformade artiklar, vilket kanske är kongenialt mot bakgrund av det lika mångsidiga som outtömliga ämnet.

Boken är indelad i fem större avsnitt, under rub-

rikerna ”Poesi och essäistik som kunskapsform”, ”Sanning, föreställning och destruktiv kunskap”, ”Motstånd och antifascism”, ”Självreflexion, möten och läkande” och ”Levd erfarenhet – litteraturen som kunskapsfält”. Nedan följer en kortfattad genomgång av samtliga texter. De presenteras i enlighet med antologins egen disposition, varför varje stycke av min översikt i det följande motsvaras av en av de fem delarna. Efter de enskilda referaten lyfter jag fram och analyserar några särskilt tongivande bidrag, och utifrån dessa summerar jag bokens enligt min mening viktigaste frågeställningar och slutsatser.

Anna Möller-Sibeliuss diskuterar i sin text hur Tia Forsström tematiserar kunskap i diktsamlingen *Tallört* (1979) – och det är för övrigt härifrån som redaktörerna hämtar antologins titel. Carola Envall bidrar också med diktanalys, men här är det Solveig von Schoultz lyrik, i synnerhet ”Från det jag vet och visste” ur *Molnskuggan* (1996), som är föremål för undersökning. Olga Engfelt studerar Oscar Parlands författarskap i *Ijuset* av Vasilius Sesemanns och Henri Bergsons tänkande. Anders Westerlund diskuterar essägenrens ”gåtfulla väsen” (s. 55) och epistemologi, med Hans Ruins essäistik som främsta exempel.

Camilla Kronqvist använder sig i sin tur av Simone Weil i en läsning av sanning och förljugenhet i Katarina Frostensons *K* (2019). Katja Sandqvist reflekterar kring Karin Smirnoffs (August Strindbergs dotter, inte den bästsäljande nutida författaren) sanningssökande och försök att rätta till den familjens historieskrivning som fadern etablerade med sina självbiografiska skrifter. Claes Ahlund diskuterar det destruktiva kunskapsökandet som litterärt tema, och gör härvidlag nedslag hos författare från Friedrich Schiller, Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer till Hjalmar Söderberg, Stig Dagerman och Michel Houellebecq.

Hanna Aspegrens och Ylva Pereras respektive bidrag handlar om litteraturen som en etisk och politisk kunskapsform. Aspegren belyser Eyvind Johnsons långvariga motstånd mot nazismen – och den ”kunskap om fascismens mekanik” (s. 136) som hon menar att han förfogade över – medan Perera analyserar Anna Burns *Milkman* (2018) som ett exempel på ”en roman som rymmer potential att forma antifascistiska förhållningssätt” (s. 149).

Göran Torrkulla resonerar mer allmänt kring skönlitteraturens meningsskapande funktion, och betonar särskilt dess dialogiska karaktär i detta avseende. Hugo Strandberg avviker något från anto-

logins tema eftersom hans text handlar om filmkonst snarare än om litteratur; med bröderna Dardennes *Le Fils* (2002) som utgångspunkt framhåller han det filosofiska värdet av att efter en visning diskutera den film man nyss har sett. Alexander Öhman skriver, i dialog med Marcel Proust, om litteraturen som ett medel för läsaren att läsa sig själv, och argumenterar därtill för att litteraturen på denna punkt har ett epistemologiskt värde som filosofin saknar. Nicholas Lawrence reflekterar kring det kritiska tänkandets ofrånkomliga behov av poesi, och slår därför ett slag för en filosofins poetik. Katarina Båth visar prov på skönlitteraturens läkande förmågor, och tar sig i detta ärende an verk av P. D. A. Atterbom, Rainer Maria Rilke, Selma Lagerlöf och Tove Jansson.

Ylva Gustafsson gör en läsning av Jenny Tunneds diktsamling *Rosor Skador* (2017) – vars huvudtema är demens – mot bakgrund av Ludwig Wittgensteins tänkande över begreppen visshet och förståelse. Fredrik Nilsson, slutligen, tar kritiken mot Jonas Frykman och Orvar Löfgrens etnologiska klassiker *Den kultiverade människan* (1979) som utgångspunkt för en diskussion om problem och möjligheter med den etnologiska forskningens bruk av skönlitteratur som källmaterial. ”Skön- och minneslitteratur”, konstaterar Nilsson, ”utgör numera en mångsidig metodologisk tillgång inom etnologin” (s. 256).

Där kunskapen tärnar som moln är alltså en rik och pluralistisk volym som genomsyras av ett ödmjukt och välvilligt vetenskapligt etos. Bokens öppna och dialogiska tilltal, vilket är en av dess stora förtjänster, konvergerar dessutom med en viktig poäng som finns tydligast artikulerad hos Torrkulla, nämligen att litteraturläsning är en dialogisk handling i sig, och att det är i förhållande till denna som litteraturens kunskapsteori till stora delar kan förstås: ”Även om umgänget med ett litterärt verk skiljer sig från ett samtal ansikte mot ansikte, uppstår ett på sitt sätt intimt möte, som låter oss upptäcka att tillvaron kan te sig radikalt annorlunda sedd genom en annans ögon, och sålunda bidra till att låta oss få syn på tidigare förbisedda eller oanade möjligheter men också våra fördomar, ibland rent av ge oss språk för sådant som vi tidigare saknat ord för, eller andra gånger väcka liv i slumrande minnen eller locka fram nya drömmar” (s. 168). Denna grundläggande hermeneutiska insikt är möjligen något banal, men den är likväl värd att upprepa.

Det dubbla tematiska anslaget i boken – *litteratur som kunskap* respektive *kunskap i litteratur* –

medför också många spännande läsningar av specifika litterära verk. På denna punkt sticker Ahlunds uppslagsrika essä ut, om de mer ödesdigra skildringarna av kunskap i litteraturhistorien. Ahlund skriver ledigt men bildat, och med tämligen små medel lyckas han binda samman en rad till synes disparata texter och samtidigt kasta nytt ljus över dessa. Man önskar bara att framställningen kunde vidareutvecklas och inkludera ett större material. Johann Wolfgang von Goethes *Faust* (1790–1832) hinner till exempel bara nämnas i förbigående, trots att det torde vara ett centralt verk i sammanhanget. Valet av Strindberg-exempel skulle likaledes kunna ifrågasättas. Passar inte romaner som *I havsbandet* (1890) och *Inferno* (1897) än bättre in i Ahlunds tolkningsraster – med dess inriktning mot ”temat att kunskapen kan vara outhärdlig, och att det kan vara klokt att inte tillägna sig den i alltför stora doser” (s. 116) – i stället för det förvisso intressanta exemplet *Röda rummet* (1879) som han anför i all hast? Detta är emellertid blott kommentarer på marginalen till en på det hela taget utmärkt essä.

Ett annat bidrag som jag vill uppmärksamma är Möller-Sibeliuss. Hennes omsorgsfulla läsning av Forsströms poesi mynnar, med hjälp av litteraturteoretikern Rita Felskis *Uses of Literature* (2008), ut i följande tankeväckande resonemang: ”De insikter om världen som litteraturen kan ge är inte något slags antropologisk andrahandskunskap som i sämre form än vetenskapen förmedlar samma stoff, utan litteraturens kunskap konstitueras av en särskild uppsättning tekniker, konventioner och estetiska möjligheter” (s. 25). Enligt detta tänkesätt vore det ett misstag att tillskriva olika kunskapsformer olika värde. Att kategorisera och klassificera kunskap kan förvisso vara meningsfullt – oavsett om det så handlar om en modern distinktion mellan humaniora och naturvetenskap, eller om en klassisk aristotelisk indelning i *episteme*, *techne* och *fronesis* – men ett rigoröst rangordnande av kunskapens former är ett riskfyllt företag. Den hierarkiska kunskapssynen tenderar nämligen att bli reduktionistisk och begränsad till en (natur)vetenskaplig förståelse. Kunskap blir synonymt med vetenskap, och litteraturen blir följaktligen epistemologiskt sekundär. Alternativet, det vill säga att undersöka den enskilda källan till kunskap på dess egna villkor, är det som Möller-Sibeliuss kan sägas förespråka. I detta hänseende väljer hon att bejaka litteraturens estetiska egenart, varför hon i Forsströms diktning ser ”det estetiska utförandet” som ”en del av kunskapsökandet, tolkningsprocesserna och den mi-

metiska återbeskrivningen”, och ”[d]et artistiska arrangemanget” som ”den kunskap som dikten skapar” (s. 25–26). Idén att kunskapens former bör betraktas horisontellt snarare än vertikalt, och komplementärt snarare än substituerande, är en helt avgörande slutsats i sammanhanget. Möller-Sibeliuss delar denna med flera av sina kollegor bland antologiförfattarna – Öhman menar till exempel att ”[l]itteratur tycks ha en uppgift som filosofin saknar” (s. 189) – liksom med många andra forskare som har skrivit om ämnet. Robert B. Pippin, en av de internationellt sett ledande forskarna inom *philosophy and literature*, talar till exempel om litteraturen, och konsten i vid mening, i termer av *filosofi med andra medel*. En sådan infallsvinkel innebär inte att man sätter likhetstecken mellan litteratur och filosofi; förbehållet ”med andra medel” vittnar tvärtom om att distinktionen dem emellan på en grundläggande nivå upprätthålls. Däremot implicerar detta perspektiv att litteraturen, både trots och tack vare sina estetiska, språkliga och diskursiva skillnader gentemot en disciplin som filosofi, utgör en kunskapsform bland andra.

En invändning mot denna sorts resonemang skulle kunna formuleras med hjälp av den fråga som Kronqvist ställer i inledningen av sin essä: ”[H]ur kan vi lära oss något av litteratur om vi alla är medvetna om att det vi läser inte utgör sanna utsagor om verkligheten?” (s. 71). Detta är faktiskt den kanske mest dryftade problemställningen överhuvudtaget vad gäller ämnet litteratur och kunskap, från Platon och Aristoteles ända fram till vår tid. Paradoxen ifråga, om man nu vill kalla den det, återopas alltså alltid i volymer av detta slag. Utan att kritisera Kronqvists diskussion – vilken hon genomför på ett originellt sätt med en läsning av Frostenson utifrån ”frågan om när vår föreställningsförmåga inbjuder till en förfalskning, när den fantasi som engageras i litteraturen och i de estetiska greppen som litteraturen erbjuder, inbjuder till en form av förljugenhet” (s. 72) – kan man dock fråga sig om dess premisser verkligen är rimligt formulerade. Själva frågan – ”hur kan vi lära oss något av litteratur om vi alla är medvetna om att det vi läser inte utgör sanna utsagor om verkligheten?” – underförstår nämligen precis en sådan problematiskt hierarkisk kunskapsyn såtillvida att den bygger på antagandet att empirisk kunskap är den högsta kunskapsformen. Paradoxen är alltså bara en paradox om man accepterar den empiriska kunskapens överhöghet, och då har man ju redan på förhand avfärdat alla andra möjliga kunskapsformer, vare sig det handlar om hermeneu-

tik eller om matematisk *a priori*-kunskap. Premiserna är i denna bemärkelse vinklade till litteraturens nackdel, varför antologins författare kan sägas arbeta i motvind.

De gör emellertid ett skickligt jobb i deras kollektiva pläderande för skönlitteraturens epistemologiska existensberättigande. Oavsett om det handlar om ”att ett beaktansvärt motiv till att läsa utgörs av förhoppningar om att få en fördjupad förståelse av vardagserfarenheter och socialt samspel” (s. 17), eller om det faktum att ”litteraturen möjliggör [...] att utforska olika möjligheter, att föreställa sig hur det kunde vara” (s. 71), så förmedlas sammantaget en bild av att litteraturen, i likhet med andra konstarter, fyller viktiga och distinkta kognitiva funktioner. Den bidrar till psykologiska, moraliska, historiska, filosofiska och estetiska insikter – för att bara nämna några – och detta ringar författarna förtjänstfullt in från olika perspektiv.

Sammanfattningsvis är *Där kunskapen tätnar som moln* ett välkomponerat och nyanserat svenskspråkigt inlägg i ett omfattande internationellt forskningsfält. Även om positioneringen i detta fält skulle kunna ha accentuerats – redaktörerna skulle till exempel kunna ha nämnt *philosophy and literature* explicit i förordet, om inte annat för att visa att deras forskning inte äger rum i ett vakuum – så förblir bidragen initierade och relevanta. De behandlar ett alljämt betydelsefullt litterärt och filosofiskt problemkomplex på insiktsfulla sätt, och de torde därtill vara lättillgängliga för både litteraturforskare och fackfilosofer, utan att detta sker på bekostnad av vare sig analytisk skärpa eller teoretiskt djup. Bokens föresats, att ”stimulera till vidare reflexioner om kunskapens roll i skönlitteraturen och skönlitteraturens roll för det som kallas kunskap”, får anses vara uppnådd.

Andreas Tranvik

Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden, red. Anna Bohlin & Elin Stengrundet. Alvheim & Eide Akademisk Forlag. Bergen, 2021.

Nationalismforskningen kommer förmodligen alltid att brottas med problemet att själva begreppet nation är flytande och kanske omöjligt att definiera, men forskningsfältet har i *Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden* fått ett viktigt och perspektivrikt bidrag. Som

antologins huvudtitel anger är det själva kvaliteten i nationen eller nationstanken som står i fokus, vilket avser både hur en ’nationell kvalitet’ etableras på smakmässiga (estetiska) grunder och hur kvaliteten kodas i en nationsskapandeprocess där det nationella i sig, oavsett hur detta förstås, blir ett värderingskriterium. Syftet formuleras koncist av Anna Bohlin i bokens inledning som att undersöka ”hur smak blev en grund för nation, och moral ett kriterium för att inbegripas i ett folk” (s. 8).

Nation som kvalitet erbjuder många intressanta inblickar i dessa processer med artiklar som innehåller allt från översikter av litteraturkritiska diskurser till djupdykningar i enskilda artefakter. Tyngdpunkten ligger på norsk litteraturhistoria – antologin är tillkommen som ett resultat av ett symposium vid universitetet i Bergen – men övriga nordiska länder finns representerande genom varsitt kapitel. Totalt innehåller boken fjorton kapitel, skrivna på nynorsk, bokmål, danska, svenska och isländska (det isländska kapitlet ingår även i norsk översättning), samt en kontextualiserande inledning och en avslutande ”kritisk kommentar”. Författarna är huvudsakligen litteraturvetare, men även historie- och etnologiämnena finns representerade. Att Norge hamnar i centrum ligger inte antologin till last, särskilt inte med tanke på språkvariationen (även om finskspråkig litteratur utelämnats), men en mer jämn fördelad balans hade kunnat stärka anspråket på att säga något om just nordiska förhållanden. Strukturellt är antologin tematiskt uppdelad i fyra delar – Moraliska folk, Materialitet, Kvalitetsmarkör och Offentlighet – med en vag om än inte konsekvent kronologisk rörelse inom dessa avsnitt. Det är också 1800-talets första hälft som ägnas mest uppmärksamhet.

Inledningsvis presenterar Bohlin en övergripande teoretisk kontext, vilket är nyttigt med tanke på komplexiteten i samtliga begrepp i antologins titel. Nationsbegreppet lämnas av förståeliga skäl något flytande, då det kan betyda alltifrån ”(ett) folk” i det tidiga 1800-talets romantiska diskurs till en modern nationalstat i vår samtid. Även under 1800-talet var ordet omstritt, som Bohlin konstaterar: ”Exakt vad ’nation’ innebar var dock en öppen fråga. Det handlade om kvalitet.” (s. 11) Den teoretiska förankringen lutar sig mot i sammanhanget välbekanta namn som Benedict Anderson, Joep Leerssen och George L. Mosse. När det kommer till kvalitetsbegreppet används detta i tre huvudsakliga betydelser. För det första i bemärkelsen estetisk smak, med utgångspunkt i estetikens framväxt